

Egyed Ákos

Kossuth és Erdély

Kossuth and Transylvania

After recapturing Transylvania Kossuth appointed chief commissioner Csány to civilize it. In January 1849 he advised to respect the localism of Transylvania, in April 1849 however he underlined the necessity of reorganizing its administration. They had just begun this reorganization, when the fall of the revolution occurred, and so the administrative system of counties, Székely and Saxon chairs remained unchanged.

Kossuth Lajos Erdély-politikájának elméletét a reformkorban alakította ki, s az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején került sor gyakorlati megvalósítására, hogy aztán a 19. század második felében bizonyos mértékig módosuljon a közben szerzett tapasztalatok következtében. Kossuth az említett három korszakban más-más egyéni pozíciót töltött be; koronként egymástól nagyon is eltérő szerepet osztott ki számára a történelem: 1848 előtt a magyarországi reformellenzék egyik meghatározó egyénisége, a forradalom idején pénzügyminiszter és hadszervező, 1848 szeptemberétől a szabadságharc vezetője, az emigrációban különböző nem hivatalos szövetségekben egyszerűen politikai menekültként volt Magyarország függetlenségi ügyének következetes képviselője. Nem lett volna igazi politikus, ha álláspontját – természetesen elvei feladása nélkül – időnként nem módosította volna a különböző történelmi korszakok változó viszonyai szerint.

A továbbiakban röviden vizsgálom Kossuth és Erdély viszonyát az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején; az előzményeket s az emigrációs éveket éppen csak érintem.

Kossuth Lajosnak a reformkorban kialakuló Erdély-politikája európai indíttatású volt. Korán felismerte kontinensünk történeti mozgásirányát, amely a polgári nemzetek születése és a nemzeti egység, a saját független államok létrehozása felé mutatott. „Világerővel hatott rá[m] a nemzeti egység iránya”, amint egyik korai írásában olvassuk. Erdély politikájának lényege röviden kifejezhető: Unió és ezáltal Erdély polgárosítása.

Az unióval kapcsolatos nézeteit először a *Pesti Hírlap* 1841. évi 30. számában fejtegette ki.

A két nagy nemzet – ti. a szláv és a német nemzet – közé ékelődött magyarságot veszély fenyegeti, amiatt Magyarországnak és Erdélynek egyesítenie kell erejét. Ez mindkét testvérhon érdeke. Erdélynek azért is fontos az unió, hogy ezáltal felgyorsuljon a polgári jellegű fejlődése. Erdély államjogi berendezkedése – érvelt Kossuth – elavult. Van ugyan országgyűlése, de abba a király annyira meghívottat küldhet, amennyi elégséges az ellenzéki erők leszavaztatásához; elavultnak tartotta Kossuth a három nemzet és négy bevett vallás elvére épült sok százas alkotmányt is, mert az nem tette lehetővé a románság megfelelő képviselését, mivel a románok nagy többsége jobbágy; persze közismert, hogy a magyar jobbágy is kimaradt a rendi jogokból. Bécs – ahonnan Erdély ügyeit irányították – Kossuth szerint jobban elnyomta a gyengébb Erdélyt, mint az erősebb Magyarországot. Erdély önkormányzatát a bécsi politika eltorzította. A rendi világot polgári rendszerrel kell felváltani – ez Kossuth érvelésének a lényege. Kossuth – akárcsak nagy erdélyi kortársa, Wesselényi Miklós, akitől Erdély politikájának alapeszméi származtak, elsősorban mégis az erdélyi magyarság megerősödését várta a két ország egyesülésétől.

Kossuth azt is éppen úgy tudta, mint Wesselényi, hogy az unió ügyében közös akaratnak kell megnyilvánulnia a magyarországi és az erdélyi politikában, s Bécs beleegyezése is elmaradhatatlan. Az említett *Pesti Hirlap*ban közölt cikkét azzal fejezte be, hogy nyíltan, őszintén végig kell gondolni a függetlenség kérdésétől egész a jobbágyrendszerig mindent, „miként az egyesüléssel veszteni semmiben, mindenben csak nyerni lehet.”

Valóban, Erdély magyarságának képviselőit is mind erőteljesebben foglalkoztatta az unió ügye, amelynek „végigtalálása” a politikai közélet fórumain folyt, és közben az unió hívei szaporodtak. Kemény Zsigmond, akárcsak Wesselényi Miklós az annyira óhajtott haladás terén a fordulatot az uniótól várta, s Kemény Dénes is az erdélyi reformellenzék egyik irányítója, az uniópolitikát tette magáévá.

Bécs azonban tartotta magát az 1790-ben kialakított álláspontjához, ahhoz, hogy Erdély és Magyarország különállását fenn kell tartani. Ehhez igazodott a szászok magatartása; a románság még kivárt.

Az unió és a polgárosodás kérdésében az 1848-as év új helyzetet teremtett: ha eladdig inkább elméleti politizálásról volt szó, az európai forradalom már az unió lehetőségét is felkínálta. Kossuth nem habozott kihasználni a februári párizsi forradalom által felszított politikai légkört, s az ellenzéki nemzeti mozgalom kívánásaiból programot állított össze. Ebből nem hiányzott Erdély uniója. A Pozsonyban 1848. április 11-én kihirdetett törvények között az unió a VII. törvényben kapott helyet. Ekkorra már bejárta Erdélyt a márciusi ifjúság, Petőfiék nevezetes 12 pontja, amelyben az unió követelése is szerepelt, s amelyet Erdély magyarsága örömmel fogadott.

A pesti események híre március 20-án érkezett meg Kolozsvárra, s az ott tartózkodó erdélyi reformellenzék hívei nyomban tanácskozni kezdtek a teendők felől. Erről értesítették a partiumi birtokán tartózkodó Wesselényi Miklóst, kérve, hogy induljon Pestre és Pozsonyba, hogy képviseltesse Erdély érdekeit.

Nem véletlen, hogy maga Wesselényi sietett Kossuthot értesíteni az erdélyi eseményekről, mert a hírek örömmel töltötték el. Március 23-án levelet írt Kossuthnak, akinek alig tíz napja még a március 3-i feliratért fejezte ki elismerését, most tovább megy: „áldás reád, s mindazokra”, akik a kedvező fordulatot (vagyis Bécs forradalmát) ki tudták használni. Ami azóta történt – fejtegeti – „szív emelő és kebel dagasztó”. Ő, Wesselényi a „lelkesülés s öröm viharában” él azóta, de gondok is emésztek, mert az abszolutizmus átkos rendszerének a zsoldos katonaságon kívül három gonosz pillére: a hierarchia, oligarchia és a bürokrácia, amelyeket az utóbbi események sértettek, reakciót szülhet bármi áron.

Félelmei ellenére Wesselényit felvillanyozták a Kolozsvárról érkezett hírek, s ezeket nem késlekedett megírni Kossuthnak. Kolozsvárt már március 20-án a volt ellenzék és a konzervatívok együtt kimondták az általános és teljes unió óhajtását s annak eszközzésére a készséget. Számos ellenzékiek felszólítottak engem is – írja Wesselényi – menjek Pozsonyba ez ügyben működendő, s mivel: „E felszólításban nemzetem szavát véltem hallani, fájlaltam, hogy azon órában, vagyis tegnap töstént nem indulhattam”. A „kihívást” tehát elfogadta, s ezt Kolozsvárra id. Bethlen Jánosnak és társainak írt levelében megerősítette: a felhívásban „nemzetem szavát gondolom érthetni. Ezt parancsnak vészem, megyek”. És az aláírás: „hív polgártársatok”.

Nagy reményekkel indult el Pozsonyba. Közben Pesten népgyűlésen szónokolt, s kitörő ünneplésben volt része.

Hogyan állt az unió ügye Pozsonyban, amikor Wesselényi megérkezett, s milyen szerepe lehetett a VII., azaz az unió törvénycikk megszületésében?

Tény – és ezt Wesselényi a Kis Károly jogügyi intézőjéhez küldött levelében nem mellékesen vetette papírra –, hogy „Az unió dolgába már feljövetelem előtt szerkesztettek az

erdélyiek egy törvényjavaslatot, de amelyet én nem szerettem. Mászt szerkesztettünk, s az mind a két táblánál átmert.”

Lássuk, milyen törvényjavaslatot vetettek el Wesselényiék, és milyen más javaslatot szerkesztettek.

Kemény Dénesnek egy 1848. március 22-én kelt s Kossuth-hoz címzett levelében utalás történik egy olyan unió javaslatra, amely „formulázva Kendnél van.” Ezt a javaslatot Kossuth április másodikán „Magyarország és Erdély törvényhozási egyesítéséről” címmel terjesztett elő. De a rendek kerületi ülésén április 5-ére kitűzött vitát maga Kossuth állította le azzal az indokkal, hogy a Partiumból érkező követek e kérdésben „több felvilágosítást adhatnak”. Urbán Aladár okkal mutat rá arra, hogy a március 15-e előtti szellemben fogant előbb említett törvényjavaslatot a Pozsonyba érkezett Wesselényi Miklós és Beöthy Ödön amiatt kifogásolták, hogy e törvényjavaslat csak a két országgyűlésnek az egyesítését írta volna elő.

Wesselényiék tehát elvetették ezt a részleges egyesülési tervet, s kidolgozták a teljes unióról szóló törvényjavaslatot. Az erdélyi magyar nemzeti mozgalom korábbi vezéréhez, id. Bethlen Jánoshoz Pozsonyból április 10-én küldött levelében Wesselényi számol be a történetekről. (Figyeljük meg, hogy Wesselényi mindig többes számot használ, amikor a törvényjavaslat megalkotásáról beszél, pedig tudjuk, hogy a felsőházban ő vitte keresztül azt a változatot, amely nem tartalmazta Erdély előzetes beleegyezésének klauzóját ahhoz, hogy képviselői megjelenhessenek a magyarországi népképviseleti országgyűlésen.) A Bethlen Jánosnak címzett fent említett levelében beszámol arról is, hogy Bécsben az unió törvényjavaslat „leglényegesebb része megtört”, mert beiktatták azt a feltételt, hogy a közelebbi „magyarhoni közgyűlésbeni részvét” az erdélyi országgyűlés beleegyezésétől függjön. Wesselényi szerint ez a módosítás maga után vonja azt, hogy az ellenzők „Most már természetesen kézzel-lábbal azon lesznek, hogy a közelebbi erdélyi országgyűlést unió ellenzésére bírják.” Ezért a teendőket is kijelöli: az unió ügyét „divat és közvélemény tárgyává” kell tenni, sőt azt hiszi, hogy jó lesz, ha több törvényhatóság előre elhatározza: bármint dönt az erdélyi országgyűlés, követeket fog küldeni Pestre az országgyűlésbe. Petíciókampány megindítását is javasolja a magyar kormányhoz s folyamodás küldését öfelségéhez. Mert úgy látja, hogy „az unió életkérdéssé vált Erdélyre és a magyar honra is.”

A fentiekkel jelzettekkel azonban még nem ért véget Wesselényi pozsonyi küldetése. Miután Kossuth meghallgatta Beöthy Ödönt és Wesselényit, javaslatot terjesztett elő az 1836:21 tc. végrehajtásáról, vagyis a Partium visszacsatolásáról. Wesselényit a feladat irányításának királyi biztosává nevezték ki (Zarándban Beöthy Ödön kapott hasonló megbízatást).

Kossuth az erdélyi magyarság szempontjából azért tartotta életkérdésnek az uniót, mert a vármegyékben már kisebbségi helyzetbe került, száma fogyatkozott. Abban is teljesen azonos módon gondolkozott Wesselényivel, hogy az unió csak akkor lehet végleges, ha azt Erdély más népei is elfogadják. Kossuth és a magyar nemzeti mozgalom vezetői a nemzetiségi kérdést az általános szabadságjogok kiterjesztése által vélték rendezhetőnek. Úgy hitték, hogy ezáltal lesz megnyerhető a román nép is az egyesülésnek Magyarországgal, ahol már március óta szabad lett a jobbágy. Ezért siettek Kossuthék összekötni az uniót a jobbágyfelszabadítás kiterjesztésével Erdélyre.

Döntő jelentőségű volt a kérdésben az, hogy az erdélyi országgyűlés 1848. május 30-án Kolozsvárt az első cikkelyében kodifikálta az uniót. Ezt a király 1848. június 10-én ellátta kézjeggyével, s ezzel az egyesülés jogilag létrejött.

Az uniótörvény az egyesüléssel egyszerre nyilvánította ki kellő nyomatékkal a polgári nemzet legalapvetőbb tételét: „Valamint a testvér Magyarhonban minden lakosok jog-

egyenlősége van kimondva és életbe van léptetve, ugyanaz, ugyanazon módon itt is, a hazának minden lakosaira nézve nemzet-, nyelv- és valláskülönbőség nélkül örök és változ(hatat)lan elvül elismertetik és evvel ellenkező eddigi törvények eltöröltetnek.”

Vagyis: Erdély minden lakója polgárilag jögegyenlő, ami a rendiség, a rendi nemzetek jogi megszüntetését jelentette. A sok évszázados erdélyi rendiség Kolozsvárt 1848. május 30-án végképp a történelmi emlékezet része lett.

A kolozsvári történelmi esemény híret mások mellett a neves közíró, későbbi kiváló történetíró Jakab Elek vitte a magyar kormányhoz Pestre. Jakab Elek beszámolt a fogadtatásáról is. A kormány tagjai, Széchenyi István is sietett kijelenteni: örül az eseménynek.

Kossuth meleg együttérzéssel fogadta Jakab Eleket, hiszen unióspolitikájának megvalósulását látta ebben. „Három százados szétdaraboltatása után ismét egy hazánk [...]. Erdély egyesülése nagy erőgyarapodás Magyarországra nézve, de örökre az [erdélyi] vármegyei magyarságra nézve a kétszer nagyobb számú oláhság miatt éppen életkérdés.”

Több mint érdekes: Kossuth ugyanazon kifejezést használta, melyet Wesselényi” életkérdés”, ti. az erdélyi magyarságra nézve. És azt is közös politikai gondolatnak kell tartanunk, amit Wesselényi így fejezett ki: „Nincs semmi mit inkább kellene tele torokkal kiáltani – írta Wesselényi –, mint azt, hogy azért kell unió, mert az oláh és magyar paraszt egyszerre mindazon jogokban részesülend, mely(ek) eddig csak a nemeseké(i) voltak; ezek pedig az ország terheit az eddigi parasztokkal együtt hordozandják, továbbá, hogy egyik vallásbelinek s egyik nemzetfiának mind annyi joga leend, mint a másiktól valónak.”

Az országgyűlésben Wesselényi terjesztette elő a jobbágyfelszabadító törvény tervezetét: „Szent ügy az melly mellett szavamat emelem” kezdte élete egyik legszebb beszédét. Azokról beszél – mondotta –, akik eddig a terheket hordozták, akit ez az ügy nem hat át részvétellel, annak a szájában nem valóság, csak „pengő üres hang a kor három dicső jelszava: szabadság, egyenlőség, testvériség [...]. Legyenek az eddigi jobbágyok és zsellérek többé nem parasztozok, misera plebs, hanem szabad polgárok.” Azt kell tenni Erdélyben is, ami a testvér Magyarhonban már hónapok előtt megvalósult: szabaddá kell tenni a jobbágnépet. Valóban, 1848. június 6-án megfogalmazták Erdély országgyűlésében a kor egyik legjobb úrbéri jobbágyfelszabadító törvényét: az eddigi jobbágyok szabad polgárokká váltak s földtulajdonosok lettek.

A jobbágyfelszabadításnak egész Erdély nyertese lett: megszabadult a rendi-feudális világ haladást gátló béklyóitól: az erdélyi jobbágytörvény több mint másfél évtizeddel korábban tette szabaddá az embert és a földet, mint Romániában vagy Oroszországban. És sokkal előnyösebb feltételek mellett zajlott le nálunk a folyamat: Magyarországon és Erdélyben az állam vállalta magára a földesurak kárpótlását az elvesztett jobbágyi szolgáltatásokért, holott például az 1864-es román földtörvény szerint a parasztságnak kellett önmagát megváltania.

Az erdélyi törvények rövidesen a magyar népképviselői országgyűlés elé kerültek, ahol Kossuth az erdélyi ügyek tárgyalása során többször kifejtette álláspontját a szabadságjogok kérdésében.

Utalnunk kell arra, hogy a Székelyföld polgárosítása során számos olyan probléma vetődött fel, amelyeket a Kolozsvárt ülésező utolsó rendi országgyűlés nem tudott megoldani. Ilyen volt a székelyföldi jobbágyfelszabadítás, valamint a Mária Terézia idején szervezett székely határőrrendszer. Az előbbit az okozta, hogy a „székely örökség”-nek nevezett birtoktulajdonon települt „úrbéreszek” egy része a kisbirtokos székely határőrkatona, illetve szabad székely gazdák szolgálatában állt, s a felszabadításukkor nem kaphattak földet. Kossuth – mások javaslatára – ezeket a szegényrendű székelyeket a magyarországi kincstári pusztákra telepítette volna, s erről törvénytervezetet készítettett.

A másik kérdés bonyolultabb volt: a háromszéki s csíki szabad székelyek, akiket 1764-ben erőszakkal alakította át a Habsburg-hatalom katonai renddé, szerettek volna a forradalom kitörése után nyomban megszabadulni a katonai terhektől és az idegen szellemű határőri rendszertől. Csakhogy ezt nem lehetett megvalósítani, mert Erdély császári főhadparancsnoka ellenezte, másrészt három székely határőrezred fegyverben tartását kívánták az erdélyi politikusok, maga Wesselényi is, mert már az erdélyi románság mozgalmaitól tartottak, hiszen a Horea-lázadás emléke még elevenen élt.

Kossuth maga is bizonytalan volt, s ezért egy külön erdélyi, főleg székelyekből álló könnyű lovas sereg felállítását javasolta. Közben a vita a pesti népképviselői országgyűlésben folytatódott s egymás után különféle javaslatok merültek fel a székely kérdés megoldására.

Kossuth maga is többször felszólalt, miután külön is tárgyalt a székely követekkel, s azt kérte: egységes, minden állampolgárra vonatkozó törvényt alkossanak; a privilégiumok ideje lejárt. Ezekre a kijelentéseire azért került sor, mert a székelység részéről elhangzottak olyan kívánságok is, hogy állítsák helyre azokat a jogokat, amelyekről a Habsburg-hatalom annak idején megfosztotta őket. Például az adómentességet, a szabad sóhasználatot. Kossuth bizonyosan tudta, hogy a székelység örömmel fogadna egy olyan törvényt, amely sérelmeit orvosolja, azonban ő nem gondolhatott a régi rendi jogok visszaadásában, hanem az elveivel összhangban levő polgári szabadságot biztosító jogkiterjesztésben. „Szívet és értelmet” egyaránt mozgósító felszólalása az országgyűlés 1848. augusztus 24-i ülésében így hangzott: „Kijelentém már több ízben, hogy az egyesült hazában nem lehet ember, ki a székelység iránt több igazi testvéri szeretetet, több rokonszenvet érezne, mint én; s annak állapotjáról nem privilégiumok, hanem közös jog és szabadság alapján, s a közös jog és szabadsággal összekötött terhek alapján intézkedni a legkedvesebb kötelességeim közé számítom [...]. Ne sérelmeket orvosoljunk, hanem jogokat alapítsunk.”

Világos beszéd: a polgári jogegyenlőség alapján olyan szabadságjogokat kell alkotni, amelyek közősek mindenki számára. Ezzel tulajdonképpen állást foglalt a román nemzeti mozgalomnak olyan törekvésével kapcsolatban is, amely a román Erdély negyedik [rendi] nemzetének kívánta nyilvánítani. A magyarországi s erdélyi törvények eltörölték a rendi kiváltságokkal együtt a rendi nemzeteket mint közjogi kategóriát. Kétségkívül ez az európai liberalizmussal összhangban álló döntés volt. De vajon ez a felfogás megnyugtathatta-e az erdélyi románokat és szászokat?

Tudjuk, hogy sem a román, sem a szász vezetők nem tették magukévá Kossuth elképzeléseit, sőt 1848 őszén beléptek a Magyarország ellen Bécs által kezdeményezett magyarellenes szövetségbe.

Kossuth csalódott elképzeléseiben, s felhívással fordult a románokhoz: elismerte, a román nép súlyos terheket viselt. De eljött a szabadság ideje, és szabad lett a nép: „a robot eltöröltetett a magyarokra és oláhokra nézve [...] magyar és oláh egyenlő joggal bír az ország dolgainak intézésében, nincs kizárva semmi közhivatalból, és nyitva áll előtte a becsületes kenyérkeresetnek minden neme, mint a magyarok előtt.” S felszólította a románokat, akik zendülésekben vesznek részt: térjenek vissza a békés élethez. Itt kell megjegyeznünk: azok, akik csak egy-egy kiragadott, olykor valóban fenyegető hangnemben fogalmazott mondatok alapján próbálják megítélni Kossuth nemzetiségi politikáját, rendszerint egyoldalúan járnak el és tévednek. Ha azonban a tényeket összevetik a szónoklatok inkriminált mondataival, könnyen beláthatják: Kossuth a kemény szavakkal a bajok tényleges bekövetkeztének a megakadályozását kívánta elérni.

Sokszor érte vád a magyar forradalom vezetését, természetesen Kossuth Lajost is, hogy túl későn kezdett foglalkozni a nemzetiségi kérdéssel, s hatalmi pozícióból tárgyalt

a magyarországi nemzetiségek politikusaival. Ebből annyit fogad el a mai magyar történetkutatás, hogy sem területi megosztás, sem az egységes magyar politikai nemzet kérdésében nem volt hajlandó engedményeket tenni, azon túl viszont széles körű jogkiterjesztéssel igyekezett tisztázni Magyarországot és a benne élő nemzetiségek viszonyát. Ő a magyar országgyűlésben működő Kolozsvárt választott unióbizottságtól s a magyar parlament román képviselőitől várta a megfelelő erdélyi törvények, így a nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozását. És ez nem is késett. Wesselényi első törvényjavaslata már 1848 augusztusában elkészült. Ez az anyanyelv használatának jogát kívánta biztosítani. Aztán 1848. szeptember 19-én az unióbizottság fogadott el törvényjavaslatot a magyar országgyűlés román képviselőitől. Ez kijelenti, hogy a románok templomaikban, egyházi ügyekben, az elemi és felsőbb iskolákban saját román nyelvüket háborítatlanul használják; a megyében és a székekben a tanácskozásokban jogukban áll anyanyelvükön fel szólalni; románokat „igazságos arányban” alkalmaznak a közigazgatásban. A 16. paragrafus kimondja: „Mindazon jogokban, melyeket e hon más nemzetei bírnak, vagy ezután törvényhozási úton nyerendek, a románok is részesítendőek.”

Látható, hogy a magyar országgyűlés már 1848 nyaratól foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, s ha a javaslatokból mégsem lett nemzetiségi törvény, csak jóval később (1849 júliusában), az nem Kossuthék nemtörődésének, hanem elsősorban (bár nem kizárólag) a belső helyzet rosszabbodásának tulajdonítható. Miután 1848. szeptember 11-én Jellačić horvát bán Bécs biztatására fegyveres támadást indított Magyarország ellen, belpolitikai válság keletkezett, aztán a Batthyány-kormány lemondott, s a kormány szerepét betöltő Országos Honvédelmi Bizottmány – Kossuthal az élen – legfőbb és halaszthatatlan feladatának az ország védelmét tartotta. Minden más kérdés jöszérint háttérbe szorult, ezeket hosszú időre elnapolták. A teljes kérdéskör újragondolása elkerülhetetlenné teszi több, mind a magyar, mind a román történetírásban dogmává merevített, de téves értékelés felülvizsgálatát. Erre a történeti források ma már lehetőséget nyújtanak.

Ilyen dogmaszerű tétel a Kossuth és Bem tábornok viszonyában az, hogy a lengyel tábornok erdélyi politikája ellentétben állt Kossuth nemzetiségi politikájával. Az 1848–1849-es erdélyi eseményekkel foglalkozó 1999-ben megjelent könyvemben – úgy vélem – sikerült bebizonyítanom, hogy Bem amnesztiapolitikáját eredetileg Kossuth határozta meg. Bem 1848. december 6-i béketervezte hangsúlyozza: amit ígér, az a magyar „kormány eltökélt szándéka”, vagy „minden lakosok nemzetiség-, vallás- és rangkülönbség nélkül egyenlők” jogban és kötelességben egyaránt.

Tény viszont, hogy Nagygyeben felégetése s magyar lakosságának tömeges elpusztítása után (1849. január 9–10.) Kossuth politikája sokkal keményebb lett, s ezután a véteksek törvényes felelősségrevonását követelte. De sohasem adott utasítást népirtásra vagy bosszúra. Sőt, nem értett egyet Bemnek azzal a tervével sem, hogy Beszterce vidékére székely határőröket telepítsen a románok közé, ami újabb sérelmet és feszültséget okozott volna. Az is a valósághoz tartozik, hogy a szász vezetők nyíltan ellenséges magatartását elítélte, s miután az első orosz beavatkozásban nem kis szerepük volt, politikája a századok teljes katonai megszállását is lehetővé tette, azért, hogy ne legyen megismételhető a cári haderő újbóli behívása.

Erdély visszavétele után Kossuth Erdély polgárosítását írta elő Csány fő kormánybiztosnak. Nem árt azonban hangsúlyoznunk, hogy Kossuth 1849-i Erdély-politikájában változások figyelhetők meg az év eleji s nyári időszakban. Noha ez a kérdés további alapos kutatást igényel, annyi a rendelkezésre álló adatok alapján máris elmondható: 1849 januárjában még az erdélyi sajátosságok lehetőség szerinti kiméklést ajánlotta Csány kormánybiztosnak, 1849 áprilisában viszont a közigazgatás átszervezésének szükségességét

hangsúlyozta: „Erdélyt organizálni kell. Csak ezáltal testesülhet az unió valósággá. Intitucióinak harmóniába kell hozatni Magyarországgal, különben nincs állandóság. Ennek meg kell szűnni, s a megszűnést új területiális felosztással garantírozni.” Itt egyezzük meg, hogy ettől a kimondottan centralizációs állásponttól jutott el a Bălcescuval és Cezar Bolliac-kal megkötött magyar–román megbékélési tervezetig, aztán az 1848. július 14-én elfogadott nemzeti törvényig, majd az emigrációban a Dunai konföderáció tervéig, amelyben Erdély maga határozhatott volna sorsáról.

Az átszervezés éppen csak elkezdődött, de a közbejött események miatt érdemi változtatás a vármegyék, székely székek s szász székek szerinti igazgatásban nem történt.

A társadalmi átalakulások viszont alapvetőek voltak. A jobbágyok szabad paraszti státust kaptak, s egy részük (vékony rétegük) választói jogot is nyert. A nemesség privilégiumai megszűntek, s adófizető polgárokká váltak. A polgári átrendeződésnek sok akadálya merült fel, hiszen Erdély 1848 októbere óta háborúskodás színterévé alakult. A polgárháború különösen a vármegyey területen hatalmas pusztítást végzett a magyar nemesség és tisztviselők, sőt az egyszerű polgári lakosok soraiban is, egész vidékeken rombolta le a településeket. Ám Kossuth ezután sem a bosszúállás politikáját követte, hanem a megbékélését.

A Székelyföld polgárosítását nehezítették a székely társadalom történeti sajátosságai. A jobbágyügyeket csak kis részben sikerült megoldani, s a székelységben a közös teherviselés elvének akadályozása is hosszabb időt vett igénybe, mint a vármegyékben. De Erdély visszavétele után itt is felgyorsult a polgári törvények alkalmazása. Azonban a cári beavatkozással ismét a fegyverek foglalták el a fő helyet a békés munka helyett. Majd a világosi és zsidói fegyverletétel után a megtorlás és a Habsburg-hatalom katonai struktúrája teremtett hamisíthatatlan ellenforradalmi helyzetet.

Kossuth ekkor még abban reménykedett, hogy a hatalmi konfliktusok kihasználása által újra kezdetű függetlenségi harc, ám Ausztria katonai kapitulációja Franciaország, majd Olaszország előtt, Kossuth számára is lezárta a diplomáciai megoldások lehetőségét.

Az emigrációban alkalmá volt átgondolni a történeteket, s az ott keletkezett irataiban visszatekintett 1848–1849-re. Ő akkor több évtized távlatából mérlegelve a múltat, a 48-as forradalom eredményeit így látta: „Reformjaink eredete magában is bizonyosságot nyújt afelől, hogy azok nem szolgáltathattak okot a hatalomnak erőszakhoz nyúlni ellenünk, kik békés úton a progresszív fejlődés történelmi törvényének határai közt maradtunk. És valóban, a javításokat, melyeket keresztülvittünk, két elvre lehet visszavezetni. Az egyik elv: igazság a népnek, – a másik: biztosítás az alkotmányunk. A második jogunk volt – az első kötelességünk.”

Kötelességtevésben Kossuth mindig az élen járt. És élen járt abban is, hogy összefogja a magyar nemzet legjobb erőit a nagy közös cél, a haza jövője érdekében. Ez a Kossuth nem elválaszt, hanem összefog, egyesít. Ez lehet üzenet a mai s a holnapi nemzedékek számára.